

תפילתו של רבי נחמן מברסלב / צח חורי

הקדמה

תנועת החסידות הייתה ועודנה אחת התנועות הרוחניות המשפיעות ביותר בהיסטוריה היהודית¹. רבי נחמן מברסלב (תקל"ב-תקע"א, 1772-1810) היה מגדולי החסידות, משנתו היא מהמשפיעות והנלמדות בימינו ומספר חסידיו, למרות רדיפות והשמצות שעברו במהלך השנים, הולך וגדל מאז סוף המאה ה-20.

דורו של רבי נחמן היה מורכב ומיוחד במינו: הכפירה שהתפשטה באירופה בעקבות ההשכלה² החלה נותנת אותותיה בעולם היהודי המסורתי. ר' נחמן, מסתבר, היה נתון תחת רושם עוצמתו של העולם החדש והמהפכה שהוא מחולל בציבור ובמקורביו (גם ללא מודעותם בהכרח), שעתידה להתפשט ולשנות את העולם.

אותה מהפכה, לדידו, עומדת בסתירה קוטבית לכל דבר שבקדושה. למרות שבימיו במקום פעילותו ובחוגים הטבעיים שלו, העולם הדתי והחברה המסורתית לכאורה לא השתנו ורוחות המודרנה בקושי החלו לחדור, כבר אז, מתוך מבט עמוק ופנימי, זיהה ר' נחמן את עומק המחלה שתלך ותתפתח בעולם בכלל ובזה היהודי בפרט.

¹ להרחבה עיין בספר 'באמת ובאהבה', במאמרו של אבי רט(הראשון בספר).
² כינוי לתנועה אינטלקטואלית באירופה, ששמה לעצמה למטרה לבסס מוסר, אסתטיקה וידע הנשענים על רציונליות והנחת יסוד לוגוצנטרית. מנהיגי התנועה ראו בעצמם אליטה אמיצה של אינטלקטואלים המובילים את העולם לעבר קידמה מתוך תקופה ארוכה של חוסר רציונליות, חוסר בגרות ועריצות, שהחלה בתקופת ימי הביניים, אותה כינו העת החשוכה. התנועה סיפקה את הבסיס הפילוסופי למהפכה האמריקאית ולמהפכה הצרפתית, כמו גם לעליית הקפיטליזם והבורגנות, מחלוקת בקרב ההיסטוריונים מתי החלה באמת להתפשט, הדעות נעות בין אמצע המאה ה-17 לתחילת המאה ה-18.

מתוך עולם מלא קשיים, לבטים וספקות³-בפנים ובחוץ-דולה רבי נחמן תורה מורכבת ועמוקה שרוצה להתמודד עם השבר שטרם התפשט בעולם ובין היתר עוסקת רבות בתפילה, שבה אעסוק במאמר הזה.

המאמר הזה לא מתיימר להקיף את כל נושא התפילה במשנתו, אך אנסה בסיעתא דשמיא לגעת, עד כמה שידי משגת, ביחסו רב הפנים של רבי נחמן לתפילה, ולסקור חלק מהנקודות המרכזיות שעולות מכתביו ביחס אליה.

המאמר יתחלק ל-4 חלקים: **החלק הראשון** יעסוק בזיקה שבין תפילה לאמונה, לארץ ישראל, לטהרה וכנישקו של המשיח. **והחלק האחרון** יתייחס ליחס בין תפילה לתורה במשנת רבי נחמן.

השלד של המאמר, היינו החלקים השני והשלישי, יתעסקו בשתי תפיסות תפילה שונות אצל ר' נחמן- 'זכרית' ו'נקבית'⁴. הראשונה, אליה אתייחס **בחלק השני** של המאמר-תעסוק בתפילה כביטוי לאמת, שמירת ברית, עשיית צדקה משפט, קרבה לצדיק וריחוק ממחשבות זרות- זו התפילה שפועלת ומתחככת עם המציאות. בעוד השנייה, הנקבית, שתופיע **בחלק השלישי** תעסוק בעיקרה בהתבודדות ושיח חברי עם ד', והיא תאפיין את התפילה שמטרתה להוות כלי קיבול לשפע מלמעלה.

ייחודה של החסידות, כהמשך ישיר לחלק האגדי שבתורת ישראל, היא הקשבתה העמוקה למילותיה של התורה. המילה לא באה רק כחלק מרצף מילים שמטרתן לספר לנו סיפור או לחדש לנו דבר הלכה או עצה, אלא היא בעלת צליל עמוק, ייחודי, שבא לבטא עושר פנימי ורחני שפעמים רבות רחוק מפשט כוונת הפסוק

³ להרחבה, עיין ארתור גרין 'בעל הייסורים'.
⁴ כך האיר לי הרב איתמר אלדר

ומטרתו לתת ללומד רווח פנימי, מוסרי ולהעשיר את עבודת ד' של האיש הישראלי. בדרך זו צועד כמובן גם רבי נחמן בתורותיו המובאות במאמר⁵.

תפילה בחינת אמונה, כלי נשק ומבט משיחי, נס, ריח, טהרה וחיבורה לארץ ישראל.
כדי להתחיל ולקבל תמונה רחבה יותר על התפילה וחיבורה במשנתו של רבי נחמן נתחיל בתורה ז בליקוטי מוהרן:

“דע כי עיקר הגלות, אינו אלא בשביל חסרון אמונה, כמ”ש (ש”ה ד’) תבואי תשורי מראש אמונה. ואמונה הוא בחי’ תפלה, כמ”ש (שמות י”ז) ויהי ידיו אמונה, ותרגומו פרישן בצלו. וזה בחי’ נסים למעלה מהטבע, כי התפלה למעלה מטבע, כי הטבע מחייב כן, והתפלה משנה הטבע, וזה דבר נס, ולזה צריך אמונה, שיאמין שיש מחדש, ובידו לחדש דבר כרצונו. ועיקר אמונה, בחי’ תפלה, בחי’ נסים, אינו אלא בארץ ישראל, כמ”ש (תהלים ל”ז) שכן ארץ ורעה אמונה. ושם עיקר עליות התפלות, כמ”ש (בראשית כ”ח) וזה שער השמים. ובשביל זה, כשפגם אברהם במה אדע (שם ט”ו), ובזה פגם בירושת ארץ, שהיא בחי’ אמונה, בחי’ תפלה, היה גלות מצרים”

ר’ נחמן פותח את הפסקה בקביעה כי חסרון אמונה הוא הסיבה למצבה הקיומי השפל ביותר של האומה הישראלית, הגלות.

⁵ מי שרוצה לתדש בתורה מתר לו לתדש ולדרש כל מה שירצה כל מה שיזכה לתדש בשקלו ובלבד שלא יוציא איזה דין חדש על פי דרושיו שדורש בדרך דרוש נסוד והמוכן מדבריו היה שאפילו בכונות האר”י זכרנו לבקרה, ודרכי הקבלה מתר לתדש בהם פאשר ישיג שקלו. ובלבד שלא יוציא מהם שום דין חס ושלום, (שיחות הר”ן רסז). עיין עוד בתחילת הקדמת הראי”ה לעין אי”ה ולהבחנה שעושה בין פירוש לביאור.

האמונה בה', יסוד היסודות של האדם מישראל "לידע שיש שם מצוי ראשון"⁶, משווית לתפילה. האמונה היא הבסיס והשורש של המחשבה כיוון שהיא נוגעת בתשתית הבריאה ומשליכה על כל היחס אליה. לטענתה, העולם אינו קדמון, רנדומאלי וסתמי. יש לו בורא שבראו יש מאין והחליט, באקט מוסרי, להעניק חיים לזולתו.

עצם קיומו של בורא מעיד על אפשרות של שינוי בטבע, כפי שכינוהו חז"ל "מנהגו של עולם". מנהג משמעו דבר קבוע אך אינו מוחלט והוא יכול להשתנות. זו האמונה שמושגתת בבסיסה של התפילה. אתה מתפלל משמע שאתה מאמין שיש סיכוי לנס, לדבר שיתנוסס ויתרומם מעל הקבוע כי

"התפלה למעלה מטבע, כי הטבע מחייב כן, והתפלה משנה הטבע, וזה דבר נס, ולזה צריך אמונה, שיאמין שיש מחדש, ובידו לחדש דבר כרצונו"

ולאותו אירוע פלאי של תפילה, של אמונה שהמציאות יכולה להשתנות, יש מקום מיוחד-ארץ 'אשר עיני ה' אלוקיך בה מרשית השנה ועד אחרית השנה", ארץ ישראל. לכן כשמסתפק אברהם אבינו באמונתו ומקשה על הקב"ה "במה אדע כי אירשנה"? נגזרת על בניו היציאה מארץ האמונה, התפילה והניסים אל האנטייתזה של הניסיות הארצישראלית, מצרים. כמו שממשיך ר' נחמן:

"ומצרים הוא היפוך הנסים, כמ"ש (שמות י"ד) ומצרים נסים לקראתו, שאין שם מקום הנסים. ואין שם מקום התפלה, כמ"ש (שם ט) והיה כצאתי את העיר אפרוש את כפי."

⁶ רמב"ם יסודי התורה א, א

מצרים שמלאה מיצרים והגבלות חונקת את חירות האדם, היפתחותו לאינסוף האלוקי ולא מאפשרת ניסים. אפילו משה רבנו, עליו מעיד ריבונו של עולם "פה אל פה אדבר בו", פורש כפיו בתפילה אל ה' רק בצאתו מהעיר. חסימות התפילה במצרים נשברות בארץ ישראל, המלמדת בשמה על העמידה הישרה מול ד' בתפילה ללא מסכים וחוצצים- "שער השמיים".

מהשוואת התפילה למושג היסודי והמרכזי ביותר בתורה, היינו האמונה, רבי נחמן ממשיך וקושר אותה במקום אחר לדמות המשמעותית ביותר בהיסטוריה הישראלית, **המשיח**:

"כי עיקר כלי זיינו של משיח הוא התפלה. שהוא בחי' חוטם. כמו שכתוב (ישעיה מ"ח) ותהלתי אחטום לך. ומשם עיקר חיותו. וכל מלחמתו שיעשה וכל הכבישות שיכבוש הכל משם. כמו שכתוב (שם י"א) והריחו ביראת ה' וכו'. זה בחי' חוטם. וזה עיקר כלי זיינו. כמ"ש (בראשית מ"ח) בחרבי ובקשתי. ופי' רש"י תפלה ובקשה. וכמ"ש (תהלים מ"ד) כי לא בקשתי אבטח וכו' באלהים הללנו (ב) בחי' תהלתי אחטום לך" (ליקו"מ קמא, ב)

המשיח נתפס במחשבה היהודית, על פי רוב, כדמות ממשית שפועלת בהיסטוריה ועיקר עיסוקה הוא בחכמה, משפט ומלחמות ה'.⁷

למרות זאת, רבי נחמן פותח את דבריו באמירה חד משמעית ומפתיעה. כלי הנשק המרכזי שהוא מייחס למשיח הוא דווקא תפילתו, אותה הוא משווה לאף (חוטם) וכל פעולותיו הממשיות בין במשפט בין במלחמה מתחילות ממנה. יש משהו בתפילה שהוא שורשי, ראשוני וקודם לכל דבר במציאות, היחס הישיר והחי עם הקב"ה הוא נקודת המוצא של האדם האידאלי היוצא לעשייתו בעולם, "משם

⁷ ישעיהו יא, רמב"ם מלכים ומלחמותיהם יא, יב

עיקר חיותו". ולכן משווית התפילה לריח. בניגוד לראייה החיצונית ולטעם המוחשי יש משהו עמוק, עדין וזך יותר בריח. נקודה שקודמת למגע ולמראה, בחינת הכתר שקודם לחב"ד, הרצון שקודם לכל מחשבה. יש משהו בריח שחווה את המציאות מצידה הפנימי ורבי נחמן מזהה את זה בדרך בה בוחר הנביא ישעיהו לתאר את המשיח: "וְהָרִיחוּ בְּרִיאת ד' וְלֹא־לְמַרְאָה עֵינָיו יִשְׁפּוּט וְלֹא־לְמִשְׁמַע אָזְנוֹ יוֹכִיחַ" (ישעיהו י"א ג'). התיאורים הללו שמופיעים בנביא ומדגישים את חשיבות ה-'מבט הפנימי והחודר' אצל המשיח גורמים לרבי נחמן למקם את התפילה כתשתיתו של האיש שתפקידו להושיע את ישראל והעולם.

וכך מסיים רבי נחמן את אותה פסקה:

"וכשישמור את הברית. זוכה לבחי' תפלה כנ"ל, וזוכה לבחי' תהילתי אחטום לך. כי עיקר הריח תלוי בטהרה. כמו שאמרו חז"ל (סוטה מ"ח). משבטלה הטהרה בטלה הריח. כמבואר מעשה בגמרא (שם מט.) שאמר ריחא דחנוניתא אני מריח. אמר ליה בני טהרה יש בך"

שמירת הברית עם ריבוש"ע, עליה יורחב להלן בחלק השני של המאמר, מזכה בתהילה לה', בתפילה-הקשורה להרחתה של האדם "תהילתי אחטום לך" (חוטם=אף).

רבי נחמן מוסיף כאן עוד מעלה לריח- הטהרה, ומבסס אותה על מקור תלמודי ידוע: המשנה בסוטה מדברת על איכויות ומעלות שבטלו מהמציאות מאז שהגיעו אל קיצם דברים משמעותיים בהיסטוריה הישראלית. אחד הדברים המוזכרים במשנה הוא כמובן בית המקדש. לפיה, אחד מסימני החורבן וביטול דיני טומאה וטהרה בישראל הוא ביטול הריח בפירות. הגמרא שבאה להדגים את דברי המשנה מספרת על רב הונא שמצא תמר מסוג "חינוניתא", תמר שמן ועסיסי, ולקחו אליו.

כשבא רבה בנו וביקש להריח אותו אמר לו רב הונא אביו "בני, טהרה יש בך".
הרצון להריח את התמר ולא רק לאוכלו, היווה עבור רב הונא הוכחה לטהרת בנו.
ההרחה מסמלת חתירה לרבדים עמוקים ואמתיים יותר, היא לא מסתפקת רק
בגלוי ודורשת קירבת אלוקים מכל פרט בהווה, ככל שהמציאות שלמה יותר היא
יכולה להוות כלי גדול יותר לקדושה וטהרה, מזמינה אותנו להריח אותה
ולהקשיב לה יותר לעומק. ולכן אומר רבי נחמן בהמשכה של תורה זו איתה
פתחנו:

"וזה שאמרו חז"ל (סנהדרין צ"ז). אין משיח בן דוד בא, אלא עד
שתכלה פרוטה מן הכיס, היינו שיכלו האפיקורסים שאין להם אמונה
בניסים, ומכסים כל הניסים בדרך הטבע.... כי יש בני אדם המכסים
כלליות הניסים, הכלולים במלאך דפריטא שפותיה(=ששפתיו
סדוקות), בדרך הטבע. וכשתכלה זאת, ותתרבה אמונה בעולם, אז יבא
משיח. כי עיקר הגאולה תלוי בזה, כמ"ש תבואי תשורי מראש אמנה"⁸

המשיח לא יוכל לבוא כל עוד המבט על העולם הוא סיבתי, טבעי וחיצוני ולא
מבט תפילתי, של אמונה בנס. הרי באמת גם הטבע הוא נס⁹ וכל חוקיות שפועלת

⁸ פרוטה כלה מהכיס=אפיקורסים שלא מאמינים בניסים ומכסים אותם בטבע
עיקר הניסים בא"י ששותה תחילה מהתהומות לשון תמיהה, על ניסים=תהום אל תהום קורא
מלמד על שתי בחינות ניסים- עילאין ותתאין =מלאך שכלול מכל הניסים, שתי התהומות דומה
לעגלא=עגולים=אמונה, אמונתך סביבותיך והוא פריטא שפתייה(שפתיו סדוקות) מכסות בדרך
הטבע.
המשיח יבוא רק שיכלו האפיקורסין שלא מאמינים בניסים ומכסים ניסים בדרך הטבע-עיקר
הניסים בא"י ששותה תחילה מהתהומות מלשון ותהום כל העיר שאנשים תמהים על נס. ויש
תהום עלאה ותהום תתאה ויש מלאך שכלול משתי התהומות-מלאך כללות הניסים ורק שיפסקו
לכסות את הניסים תרבה אמונה ותבואה גאולה
⁹ רמב"ן שמות יג, טז: "ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד
התורה כלה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים
אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד, אלא אם יעשה המצות יצליחנו שכרו, ואם
יעבור עליהם יכריתנו ענשו, הכל בגזרת עליון...ויתפרסמו הנסים הנסתרים בענין הרבים כאשר
יבא ביעודי התורה בענין הברכות והקללות..."

במציאות שורשה בדבר ה' שמחייה אותה בצורה ניסית, פלאית. זה המבט אליו מנסה רבי נחמן לחנך, מבט של תפילה שרואה את הניסי, הפלאי והעמוק שבכל דבר במציאות, אפילו השגרתי ביותר. זהו מבטה של ארץ הניסים, ארץ התפילה, ארץ ישראל.

תפילה מתוך אמת, שמירת ברית, עשיית משפט, צדקה, ריחוק ממחשבות זרות וקרבה לצדיק

התפילה הזכרית במשנתו של רבי נחמן דורשת מהאדם מאמץ וחינוך עם המציאות לעומת העמדה הנפשית שנראה בחלק הבא על האדם ככלי קיבול לשפע שמיים.

בסוג תפילה זו, היחס אל המתפלל הוא כפועל, נאבק, מדייק ונלחם כדי להדבק בד' ובצדיק, (מייצגו של צדיקו של עולם בעצמו) ולהתרחק ממחשבות זרות שמסיטות אותו מכיוון זה.

הבסיס לנקודה אליה חותר רבי נחמן, איתה נתחיל ונסיים את החלק הזה של המאמר, מתחיל בחותמו של הקב"ה, האמת: (תורה ז)

“אבל אי אפשר לבא לאמונה¹⁰ אלא ע"י אמת. כמובא בזוהר (בלק דף קצ"ח ע"ב) והיה צדק אזור מתניו ואמונה אזור חלציו (ישעיה י"א), היינו צדק היינו אמונה, ואמרו שם, אמונה אתקריאת, כד אתחבר בה אמת”

החיבור בין אמת לאמונה מהותי כל כך, שהזוהר אומר על האמונה שהיא נקראת בשמה רק כשהיא מחוברת לאמת. אדם שרוצה לעמוד מול הקב"ה, מקור האמונה

¹⁰ היא בחינת תפילה, כמופיע לעיל בדבריו

והתפילה, מחוייב להגיע ממקום של רצון לאמת וחתירה בלתי מתפשרת אליה, לדבר בשפה האלוקית, מתוך הבנה ש'אי אפשר' אחרת. 'וה' אלוקים אמת'.

בתוך עולם שמצטייר כרחוק מאמת, מלא צללים, מסכים ושקרים, 'עלמא דשקרא'- הרצון להגיע לעמידה בתפילה מול אל מלך נאמן דורשת מהאדם ראשית את ההכרה שבכלל קיים סיכוי לקשר, **לכריתת ברית** בין אלוקים לאדם בעולם כזה. את האפשרות לברית מסמל יוסף הצדיק-המהווה סמל למאבק, ניצחון ושליטה על היצר המדמה את האדם לאלוקים והמאפשר לאדם, כמו אלוקיו-להוסיף חיים בעולם, היצר המיני. לכן ע"פ רבי נחמן יוסף מקבל את הבכורה שמסמלת את עבודת התפילה, ואיתה נתחיל את הרצף שמתאר את המתפלל הפועל: (ליקוטי מוהר"ן קמא ב):

" ויוסף ששמר את הברית. נטל את הבכורה. שהוא בחי' עבודת התפלה בחינות פי שנים(שהבכור זכאי לפי שניים מאחיו בירושה צ.ח.). כי התפילה הוא פי שנים. שנים. שיש בהם שבחו של מקום. ושאלת צרכיו. והוא בחי' (שם קמ"ט) וחרב פיפיות בידם. בחי' ב' פיות. בחי' פי שנים. וניטל מראובן על ידי שחילל יצועי אביו, כי היא תלוי בשמירת הברית"

הכרה כזו פותחת לאדם פתח לרצון לשליטה בחיים המלאים ערפל, מתוך הבנה שבערפל זה "שם האלוקים", ולהתחיל לדייק את מעשיו-לרצון ה', לשמירת הברית ביניהם. ברית הבאה לידי ביטוי בחוקה האלוקית, במשפטי ד':

"ומי שזכה לחרב הזה. צריך לידע איך ללחום עם החרב. שלא יטה אותה לימין או לשמאל. ושיהא קולע אל השערה ולא יחטא, וזה אי אפשר אלא ע"י בחי' משפט. כי משפט הוא עמודא דאמצעיתא. היינו שקולע עם כלי זיינו אל המקום הצריך ואינו מטה לימין ולא לשמאל אלא לאמצע...וע"י מה זוכה לבחי' משפט? על ידי צדקה, שעל ידי צדקה

אוחזין במדת המשפט... וכמ"ש (תהלים צ"ט) משפט וצדקה ביעקב וכו'. כי צדקה הוא ע"י משפט, כמ"ש (שם ע"ה) אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים. שמוריש לזה, ומעשיר לזה. וכשנותן צדקה הוא בבחי' זה ישפיל, שמחסר ממונו. ובבחי' וזה ירים, שמעשיר לעני. נמצא שאוחז עי"ז במדת משפט. ובשביל זה צריך להפריש צדקה קודם התפלה (ב"ב ד' יו"ד. ובשו"ע או"ח סי' צ"ב ס"י). כדי שיוכל לכלכל דבריו במשפט. שיהא קולע אל השערה ולא יחטא... ועיקר של המחשבות זרות. הם ע"י קלקול המשפט. כי השחד יעור עיני חכמים, זה בחי' מחשבות זרות שבתפלה. שהם עננין דמכסין על עינין... ולעתיד שיתוקן בחי' משפט. כמ"ש (ישעיה א') ציון במשפט תפדה. אזי יתעבר עננין דמכמין על עינא. כמ"ש (שם נ"ב) כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון ובשביל זה נקרא יוסף (בראשית מ"ט) בן פורת עלי עין:

כדי לזכות להגיע לדיוק שבמשפט, להקשיב לו ולחיות אותו, נצרכת הצדקה. על פי זה מסביר רבי נחמן את ההמלצה המובאת בשו"ע לתן צדקה לפני התפילה, אשר מטרתה להשפיל את עצמו (ממונו) ולתן לעני. להגיע למפגש עם הקב"ה מתוך עשייה המדומה לעשייתו הנקייה מאינטרסים, חמדנות ממון וצרות עין- בדיוק הסיבות שמובילות את האדם, גם החכם, לקחת שוחד שמעוור את עיניו ואת מבטו המפוקח.

האטימות של המבט הבהיר, הצלול והממוקד הזה-הוא הוא המחשבות הזרות שחודרות לראשו של האדם ומוציאות אותו ממיקוד בעיקר החיים-התפילה, לטפל והשולי שלהם-הכסף ותאוות הבצע. בשפתו של רבי נחמן: "עננים דמכסין על עינין" המסתירים ממנו את השמש האלוקית שזורחת בעמידתו מול ד'. התיקון לכך נעוץ במשפט והצדקה ההכרחיים לעין הרוצה לראות בשוב ד' ציון ולראות את המציאות מתוך עין צלולה, אלוקית.

“וצריך כ”א לכיין בתפלתו. שיקשר עצמו לצדיקים שבדור. כי כל צדיק שבדור הוא בחי’ משה משיח... כמו שכתוב עד כי יבא שילה דא משה משיח, וכל תפלה ותפלה שכל אחד מתפלל. הוא בחי’ אבר מהשכינה. שהם אברי המשכן. שאין שום אחד מישראל יכול לאעלא שייפא בשייפא כל חד לדוכתיה אלא משה בלחוד, בשביל זה צריך להביא ולקשר כל התפלות לצדיק הדור.”

כוחו של האדם בתפלתו, הוא בקישורו לצדיק המסוגל להעלות את תפלתו¹¹. את כוחה של תפילת הצדיק מצינו עוד בתלמוד (מועד קטן ט”ז, ב) :

‘אמר אלוהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים’ (שמואל ב’, כ”ג, ג’), מאי קאמר? אמר רבי אבהו, הכי קאמר: אמר אלוהי ישראל: לי דבר צור ישראל, אני מושל באדם, מי מושל בי - צדיק, שאני גוזר גזרה ומבטלה.”

אמנם, למרות שעיקרון זה לא חדש במסורת ישראל, הוא מקבל מעמד מיוחד בחסידות, ובברסלב כחלק ממנה. הצדיק, בעצמת תפלתו, יכול לבטל גזרות

¹¹ “הבורא יתברך שמו אף שמלוא כל הארץ כבודו ואינו רחוק כלל אף על פי כן נראה כרחוק ולא כל אדם יוכל לדבק בו יתברך, אך יהיב לן עצה: לדבק בצדיקים שהם השכנים להבורא יתברך - ואז יוכל לעלות עימם” (עבודת ישראל, אבות).
‘מושג הצדיק הוא מרכזי ביותר בתנועת החסידות ובתורתה, והוא מציין את השינוי והחידוש של החסידות בתחום המנהיגות... הצדיק בחסידות הוא בבחינת “צדיק יסוד עולם” שבכוחותיו הרוחניים המיוחדים הוא מכוון את השפע בעולם ואף מסוגל לבטל את גזרותיו של ה’. אך עיקר ייעודו של הצדיק - היא שליחותו: הנהגת הציבור. הצדיק הוא המתווך בין העם ובין האל, הוא האחראי לציבור כולו, ולפיכך עליו לרדת מדרגתו הרוחנית הנעלה כדי להעלות את המון העם ולסייע לו בהשגת הדבקות. לשם כך היה הצדיק מעורב עם הבריות - מסתובב ברחובות ובשווקים, מרבה לדבר עם אנשים פשוטים ודבק בהם, כדי להעלות אותם ולהביאם לכלל התעלות... בראשית ימי החסידות היה הצדיק נוסע ממקום למקום כדי לפגוש את חסידיו. לאחר זמן התמעטו נסיעותיו של הצדיק, והחסידים הם שהחלו לנסוע ולעלות לרגל אל חצר הצדיק, הרבי, בעיקר בשבתות ובחגים. חשובות במיוחד היו הסעודות המשותפות, הטיש (ביידיש: שולחן), בשבת ובחג, שבהן היה הצדיק נושא דרשות, דברי תורה ומוסר.” (מתוך לקסיקון לתרבות ישראל, מט”ח)

ולהרכיב את פאזל התפילות המפורדות של הציבור-כמשה רבנו שידע לחבר את כל תרומותיהם של ישראל למשכן ולהנכיח את כבוד ה' במציאות, כבוד שהוא הוא התפילה. "התפלה הנקראת כבוד על שם שהיא מלבשת אותנו. כי ר' יוחנן קרא למאניה מכבודתא, ועי"ז נקראת כבוד אל" (שם). לבוש האדם מצביע על ייחודו. עצם בושתו בעירום מלמדת שיש לו דבר מה יקר שדורש כיסוי והצנעה. הגוף הוא לא רק מערכת פיזיולוגית ותו לא, אחרת לא היתה סיבה להצניע אותו, גוף האדם בעצמו עשוי בצלמו של אלוקים מה שגרם למקובלים להשתמש בו כבבואה לעולמות העליונים. בנוסף, ברור לאדם, בין אם במודע ובין אם בתת מודע, שהוא טומן בחובו עולם פנימי עשיר, עמוק, מגוון שדרכו מתקשר האדם לאלוקיו- שואף, כוסף, ומתפלל אליו.

את היציאה מהחושך המכסה את המציאות שמופיע ע"י המחשבות הזרות תלה רבי נחמן במשפט וצדקה כמו שראינו לעיל, שהם הביטויים לשאיפה האנושית לאמת, איתה פתחנו את החלק הזה של המאמר ואיתה נסיים, והיא המדרד להופעת ד' בחיי האדם. העצמת השקיקה האנושית לאמת היא בעצם רצון ד' וקירובו להויה האנושית, חיבור שמייס וארץ. וכך הוא אומר במקום אחר:

"אבל כשאדם עומד להתפלל, אזי באים מחשבות זרות וקליפות, ומסבבין אותו, ונשאר בחשך, ואין יכול להתפלל...ודע שיש פתחים הרבה בחשך הזה לצאת משם, כמו שאמרו חז"ל הבא לטמא פותחין לו...נמצא שיש פתחים הרבה בחשך, גם לצאת משם. אבל האדם הוא עיוור, ואין יודע למצוא הפתח. ודע שע"י אמת, זוכה למצוא הפתח...אבל ע"י אמת, הקדוש ברוך הוא שוכן עמו, כמ"ש קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת. וכשהקב"ה עמו, הוא מאיר לו איך ליצא מהחשך המונע אותו בתפילתו, כמ"ש ה' אורי...ודע שהכל לפי גודל האמת, כי עיקר האור הוא הקדוש ברוך הוא, והקב"ה הוא עצם

האמת, ועיקר השתוקקות של הש"י אינו אלא אל האמת." (ליקוטי מוהר"ן ט, ג):

התבודדות, מפגש חברי, דיבור והורדת שפע למציאות

ההתבודדות, בניגוד למה שמקובל לחשוב, לא התחילה אצל ר' נחמן¹², אך הטעות הנפוצה בכך והזיהוי שלה עם חסידי ברסלב לא מקרית היא.

ההתבודדות, זמן בו פורש האדם מחברת בני אדם ועוסק בהתבוננות על חייו ושיחה ישירה עם קונו, תופסת במשנתו של ר' נחמן מקום מפתח, והיא מהווה לדידו את "עיקר התפילה". (שיחות הר"ן רכט).

ההתבודדות מוצגת אצלו כאידיאל אליו יש לשאוף. לו רק הייתה באפשרותו של האדם-טוב אם היה עוסק בהתבודדות כל היום, כי הרי פסגת שאיפתו בעולם היא קרבת ד'. עיקר עיסוקו של החסיד האידיאלי בברסלב, בניגוד למקובל בעולם התורה, הוא דווקא בשיח עם ה' ולא בלימוד. אינני חושב שעיקרון זה מיושם הלכה למעשה ע"י מאן דהוא מחסידי ברסלב, אך אלו הדברים המובאים בשם רבם בליקוטי מוהר"ן תנינא, צו:

"להיות רגיל מאד בהתבודדות, לפרש שיחתו לפני השם ותבונתו בכל יום ויום, ואמר: שאפילו פשאין יכולין לדבר כלל אפילו פשמדברין רק דבור אַחד, גם פן טוב מאד... ותזק אותנו וזרז אותנו מאד מאד בזה להתחזק להרבות בהתבודדות ושיחה בינו לבין קונו ואמר שרצונו שיהיה לנו כל היום פלו התבודדות ולבלות כל היום על זה אך לאו כל אדם יכול לקיים זאת, על פן בהכרח לצוות להם שיהיה להם על כל פנים איזה שעה התבודדות כי גם זה טוב מאד. אכל מי שלבו חזק בה, ורופצה

¹² מצאנו אותה כבר אצל רבי אברהם בן הרמב"ם, הרמח"ל, האר"י.

לְקַבֵּל עָלָיו עַל עֲבוֹדָתוֹ? תִּפְרֹךְ בְּאֵמַת רְצוֹנוֹ שִׁיְהִי לּוֹ כֹּל הַיּוֹם הַתְּבוּדָה.
וְלֹאֵי שִׁתְּפִלֵּל אָדָם כֹּל הַיּוֹם כְּלוֹ'."

כדי לתת למפגש את הנוכחות הממשית שלו, רבי נחמן מנסה לצעוד בכיוונו של רבי יוחנן בן זכאי, כמסופר במסכת ברכות (כח):

"וכשחלה רבי יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו... אמרו לו רבינו ברכנו, אמר להם יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו תלמידיו עד כאן! אמר להם: ולואי! תדעו, כשאדם עובר עבירה אומר שלא יראני אדם"

ריב"ז מאחל לתלמידיו שיראתם מיוצרים תהיה כיראתם מבשר ודם, שבשעת עבירה ירגישו את המבט האלוקי נוכח כאילו בשר ודם עומד וצופה בהם ויתביישו במעשיהם. לכך מייחל גם רבי נחמן, לפיו, ההתבודדות הטובה ביותר שיכולה להיות עבור האדם מתוארת כ'מפגש חברי' "כְּשֶׁהִשֵּׁם תִּפְרֹךְ עוֹזֵר בְּהַתְּבוּדָה, אֲזַי הַתְּבוּדָה הוּא כְּאִשֶּׁר יִדְבֵר אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ".

הרצון שלו להנכיח את הקב"ה בצורה חיה וממשית בחיי האדם, 'לא לחשוב על, אלא לחיות את' צועקת מכתביו, "לא לחשוב על הרצון להגיע לבכי אלא פשוט לדבר ולבקש כאילו עומד לפניו אדם ממש וכי עצם המחשבה של הרצון להתפלל היא מחשבות זרות והוא נתקע בהן ולא יכול לשמוע מה שמדבר והעיקר הוא לכוון באמת כמה שמדבר". הרצון להנכח ד' מופיע כחלק מרצון כולל לבנות יהודי פשוט ותמים שהקרבה לד' אצלו מתגברת על הספקות שיוצרים בנפש ניתוק ומרחק ממנו, "עיקר היהדות הוא בפשיטות ובתמימות גמור בלי שום חכמות".¹³

¹³ ליקוטי מוהר"ן תנינא ק"ד

והאמצעי העיקרי לכך הוא, כאמור, יצירת זמן ביום בו האדם קובע פגישה אישית, ישירה, ללא מסכות עם מי שאמר והיה העולם.

כיאה לחווית המפגש, מודגשת החשיבות של הוצאת המילים מהפה, הדיבור - שמעורר גם לב הנמצא ביובש ובצורת:

“הדיבור יש לו כח גדול לעורר את האדם. אף על פי שנדמה להאדם שאין לו לב... זהו בעצמו שמדבר, הוא בחינת התגלות התעוררות לבו ונפשו להשי"ת. בבחינת (שה"ש ה') נפשי יצאה בדברו. שהדיבור בעצמו הוא התגלות הנפש והלב. ולפעמים על ידי שידבר הרבה אף על פי שיהיה בלא לב כלל. אעפ"כ יבא אח"כ עי"ז להתעוררות גדול בלב ונפש. והכלל כי הדיבור בעצמו יש לו כח גדול” (ליקוטי תנינא צח)

הדיבור חושף את העולם הפנימי, הליבי של האדם גם כשאינו נמצא ברגעי התעלות רוחנית. יש לו כוח להוציא את הגנוז בנפשו מן הכוח אל הפועל. הוא איננו מוכתב מדפים, ולא מכוונות של מקובלים (רבי נחמן היה אוסר להתפלל ע"פ כוונות האר"י). יש בו רצון להתחדשות, שיח על דברים שקשורים לחיים ולכן החשיבות שהמתפלל ידבר דווקא בשפתו. למרות שלפעמים לא מצליח האדם לכוון בתפילתו, טוב שיאמר את המילים ללא כוונה וחיות ומתוך כך אולי יזכה להתעורר.¹⁴ יש משהו בדיבור, בתור הדבר שמגדיר את האדם במדרגתו המיוחדת¹⁵, המעורר את הנקודה האנושית שנמצאת בו, שהדבר הטבעי עבורה הוא הקשר עם ד'¹⁶.

¹⁴ חיי מוהר"ן תקח

¹⁵ אונקלוס בראשית ב, ז-נפש חיה' ותרגומו 'רוח ממלא', וזוהי הגדרת האדם כנפש חיה, דיבור.

¹⁶ כך עולה ממצב האדם בסיפור הבריאה לפני החטא וסילוקו מגן עדן.

את החשיבות שיש לשיח עם הקב"ה לא רק במילים המסורתיות והקבועות אנו מוצאים ראשית כל, באורחות חייו, בבחינת 'נאה דורש ונאה מקיים', כמתואר בחיי מוהר"ן "גם על האוכל היה מברך חוץ מברכת המזון גם ברכה פרטית משלו, בשפתו." הברכות והתפילות שתיקנו חז"ל הם רק פתח וקריאת כיוון עבור ר' נחמן, האמורות לגרום לאיש הישראלי לחבר את כל מאורעות חייו- גם הפשוטים והשגורתיים ביותר לריבוש"ע¹⁷.

הרצון לגלות את צורכו של האדם בה' בכל עיסוקיו הינו מהותי למטרת התפילות. ראשית עצם השיח עם הקב"ה בכל אתר ואתר, שנית, כדי להוריד שפע וחיות למציאות ולפרנס אותה:

"כי עיקר החיות מקבלין מהתפילה, כמו שכתוב תפלה לאל חיי...כששבת מישראל עומד להתפלל, על ידי זה מעורר כוכב, והכוכב

¹⁷ מקור מיוחד שממחיש את מגמתו של ר' נחמן לחבר את ד' לחיים והרגשתי צורך להביאו ככתבו, הבאתי אותו כאן כדי לא להלאות את הקורא:
"שמעתי מאיש אֶחָד מְאֻנְשׁוֹ שֶׁפָּעַם אָחַת דְּבַר רַבְּנוֹ זְכוּרָנוּ לְכַרְכָּה, עָמוּ מֵעַנְיָן בְּגָדִים וְאָמַר לוֹ שֶׁעַל כָּל דְּבַר צְרִיכִין לְהַתְּפַלֵּל הֵינּוּ אִם בְּגָדוֹ קָרוֹעַ וְצָרִיף לְכַגֵּד תְּפַלֵּל לְהֵשֵׁם יְתַבְּרָף שִׁיתָן לוֹ בְּגָד לְלַבֵּשׁ וְכֵן בְּכָל פְּיוּצָא בְּזֵה דְבַר גְּדוּל וְדָבָר קָטָן עַל הַכֵּל יְרַגִּיל עֲצָמוֹ לְהַתְּפַלֵּל תְּמִיד לְהֵשֵׁם יְתַבְּרָף עַל כָּל מַה שִׁיחָסֵר לוֹ אִף עַל פִּי שֶׁהֶעֱקָר לְהַתְּפַלֵּל עַל הָעֶקֶר דֵּהֵינּוּ עַל עֲבוּדַת הֵשֵׁם יְתַבְּרָף לְזָכוֹת לְהִתְקַרֵּב אֵלָיו יְתַבְּרָף אִף עַל פִּי כֵן גַּם עַל זֶה צְרִיכִין לְהַתְּפַלֵּל וְאָמַר: שְׁמִי שְׂאִינִי מִתְּנַהֵג כֶּף אִף עַל פִּי שֶׁהֵשֵׁם יְתַבְּרָף נוֹתֵן לוֹ בְּגָדִים וְיַפְרִנְסָה וְהַצְטַרְכּוֹת חֵייתוֹ אֲבָל כָּל חֵייתוֹ הוּא כְּמוֹ בְּהֵמָה שְׂגָם. כֵּן הֵשֵׁם יְתַבְּרָף נוֹתֵן לָהּ לְחֵמָה וְכוּ' כֵּן הוּא חֵייתוֹ שְׂנוֹתָן לוֹ הֵשֵׁם יְתַבְּרָף כִּי מֵאֲחַר שְׂאִינִי מְמַשִּׁיף כָּל חֵייתוֹ עַל יְדֵי תְּפִילָה מֵהֵשֵׁם יְתַבְּרָף עַל כָּל חֵייתוֹ הוּא כְּמוֹ חֵיית בְּהֵמָה מְמַשִּׁשׁ כִּי הָאָדָם צְרִיף לְהִמְשִׁיף כָּל חֵייתוֹ וְהַצְטַרְכּוֹתוֹ מֵהֵשֵׁם יְתַבְּרָף עַל יְדֵי תְּפִילָה וְתַחֲנוּנִים דְּרוּקָא וְכֵן שְׁמַעֲתִי אֲנִכִי גַם כֵּן מִפִּי תְּקַדּוּשׁ עַל דְּבַר קָטָן וּפְחוּת מְאֹד שֶׁהִיא קִצְתַּת מְכַרְח לִי וְאָמַר: תְּתַפַּלֵּל עַל זֶה לְהֵשֵׁם יְתַבְּרָף וְעִמְדָתִי מִשְׁתוּמָם כִּי הִיא לִי לְדָבָר פְּלֵא בְּעֵינֵי לְהַתְּפַלֵּל לְהֵשֵׁם יְתַבְּרָף עַל דְּבַר פְּחוּת כְּזֶה וְגַם כִּי לֹא הִיא מְכַרְח בְּיֹתֵר עֲנָה וְאָמַר [בְּלִשׁוֹן תְּמִיחָ]. אֵין זֶה כְּבוֹדָךְ שֶׁתְּתַפַּלֵּל לְהֵשֵׁם יְתַבְּרָף עַל דְּבַר קָטָן כְּזֶה ? ! וְאֲחֵר כֶּף סִפֵּר מְעֻשָׂה קָטָנָה מְעַנְיָן בְּטַחֲוֹן אֲפִילוֹ עַל דְּבָרִים קְטַנִּים מֵאִישׁ אֶחָד מְמַזְבִּיבֵי. וְהַכֵּל שֶׁעַל כָּל הַדְּבָרִים שֶׁבְּעוֹלָם צְרִיכִין לְהַתְּפַלֵּל לְהֵשֵׁם יְתַבְּרָף" (שיחות הר"ן רלג)

הוא דורך ומכה הדברים שיגדלו. כמו שאמרו חז"ל אין לך עשב מלמטה, שאין לו כוכב ומלאך מלמעלה, שמכה אותו ואומר לו גדל".

שערי התפילות מסודרים בשמיים כנגד שבטי יעקב, כוכב כנגד כל שבט, שמכה בדברים שיגדלו. לכל דבר ישנו מלאך, היינו חיות רוחנית, שמצמיחה אותו. אותה חיות נגרמת מתפילת ישראל שמשפיעה למעלה ויורדת, פועלת ומחייה את העולם הגשמי, "לפי איך שמפרנס את הקב"ה בתפילתו כן מתפרנס" – פעולת התפילה של האדם פועלת בצורה דו-קוטבית, עולה השמימה ומורידה שפע וחיים לעולם.

היחס בין תורה ותפילה

תורה ותפילה, אולי שתי המילים השכיחות ביותר בספרות היהודית לאורך הדורות, הוגדרו כבר במשנה המפורסמת¹⁸ כשתיים מתוך שלושת הרגליים עליהם עומד העולם. הן נמצאות עמוק בתוך סדר יומו של האדם מישראל ומטרתן לעצב את כלי ההכרה המרכזיים שלו במפגש עם העולם-השכל והרגש. ננסה לתמצת את יחסו של רבי נחמן אליהן דרך שתי תורות בליקוטי מוהר"ן שמעצבות את היחס בין התורה לתפילה אצל האדם הפשוט מישראל.

כדי להגיע לעניינינו שמופיע באותיות ו', ז' בתורה ח' שבליקוטי מוהר"ן, נסכם בקצרה את דבריו עד אליהן. ר' נחמן מדבר על רוח החיים (=החיות) שמהווה כל דבר במציאות, אותה מושך האדם לחייו ע"י הצדיקים שבדור המתוארים ע"פ

¹⁸ שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומד על **התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים** (אבות א, ב) רבינו יונה על אתר:

ועל העבודה - כי הקדוש ברוך הוא בחר בישראל... ובחר מכל בבית הבחירה בשביל העבודה... **אז בחטאינו חרב מקדש ובטלה העבודה. והתפלה אלינו עכשיו במקומה** כמו שאחז"ל ולעבדו בכל לבבכם אי זה היא עבודה שבלב הוי אומר זו תפלה וזה שאומר ה' שפתי תפתח שדוד המלך אמרו לפסוק זה על חטאת בת שבע שהיה במזיד ואין מביאין קרבן על הזדונות ועל זה אמר כי לא תחפרן זבח ואתנה עולה לא תרצה. שאני הייתי יכול להביא קרבן לכפר לי הייתי מביא, עכשיו שאיני יכול ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך ותקבל התפלה במקום קרבן ותכפר לי על חטאתי. גם אנחנו שאין לנו קרבן שיכפר לנו לא זדונות ולא שגגות ה' שפתי תפתח **ותקבל תפלתנו במקום הקרבנות:**

חז"ל כאנשים אשר "רוח בהם", המהלכים כנגד¹⁹ רוחו של כ"א ומספקין לו את החיות המיוחדת לו. מאידך, גם הרשעים ניזונים מהקליפה של אותה רוח, הנקראת רוח הטומאה, והיא עוצמתית גם כן. האדם שנאנח כדי להשלים את חסרונו ולמשוך את אותה חיות לחייו צריך להיזהר לא לינוק מהרוח דטומאה שמעורבת משוב רע, שכדי לא לינוק ממנה נדרש האדם לצדיקות שמתאפיינת ביכולת להפריד בין טוב לרע.

"ולבא לזה. להפריש ולהבדיל ולבטל הרע מהטוב, הוא ע"י תורה ותפלה. ולימוד התורה יהיה ללון לעומקה של הלכה, היינו ללמוד פוסקים...ע"י לימוד פוסקים, אזי מפריש הטוב מהרע. אך לזכות לזה השכל, שיוכל ללון לעומקה של הלכה, הוא ע"י תפלה, כי משם נמשך השכל"

היכולת הנפשית והשכלית של ההפרדה והבירור בין הקליפה לפרי נקנית ע"י לימוד הלכה. הדרכתה היכן ללכת ומאיזה נתיבים להיזהר, יוצרת עמדה נפשית זהירה אצל האדם שעסוק כל הזמן בבירור והבחנה-בין טוב לרע, טמא לטהור, מותר לאסור-בירור זה חודר לתוך נפשו פנימה, ומסייע לו לדייק ביניקתו מהרוח הטהורה דווקא.

אבל הצלחתה של עמדה נפשית זו, הנקנית מעיסוק הלכתי, לא הכרחית. מוכרות בהיסטוריה של בית המדרש דמויות שלמרות חיבורן לעולם ההלכה נשארו בריקבון פנימי²⁰, ולכן העיסוק בהלכה לבדו לא יעזור לאדם להדבק בחיות הנקייה

¹⁹ המילה כנגד בהקשר זה, אין כוונתה במאבק מול, אלא כעזר. בחינת "עזר כנגדו".
²⁰ דואג האדומי, אביר הרועים אשר לשאול, שע"פ חז"ל היה תלמיד חכם גדול אך כל תורתו הייתה מהשפה ולחוץ. "ואמר רבי יצחק: מאי דכתיב "ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי" אמר לו הקדוש ברוך הוא לדואג הרשע: מה לך לספר חקי? כשאתה מגיע לפרשת מרצחים ופרשת מספרי לשון הרע מה אתה דורש בהם? "ותשא בריתי עלי פיך". אמר רבי אמי: אין תורתו של דואג אלא משפה ולחוץ."

והטהורה. טענת רבי נחמן שבד בדר עם העיון בצדדים הנגלים של התורה, לימוד פוסקים כלשונו, נצרכת התפילה-רק בשילובה בשדה הלימוד ההלכתי יכול לזכות האדם ל'שכל של תורה'.

"...כי התורה נקראת גן. ונשמות ישראל המעיינים ומבינים בהתורה, הם בחי' עשבין ודשאין דאיתרביאו בגן. ומאין הם גדילים, הוא ממעין, דא חכמה, כמ"ש (ש"ה ד') מעין גנים. ומהיכן מקבלין החכמה והשכל, שהוא בחי' המעין, הוא מהתפלה. כמ"ש (יואל ד') ומעין מבית ה' יצא, הוא התפלה, כמ"ש (ישעיה נ"ו) כי ביתי בית תפלה. והוא בחי' מביא מכח אל הפועל, כי תפלה הוא בחי' חידוש העולם, כי תפלה הוא שמאמין שיש מחדש, אשר בידו לעשות כרצונו לשנות הטבע..."

כדי לתאר את המערכת הזוגית בין התורה לתפילה, משתמש רבי נחמן במשל מתיקוני זוהר. התורה מומשלת לדשא ועשב הנמצאים בגן וזקוקים עבור גידולם להשקיה כפולה.

ההשקיה הראשונה מתבצעת משורש החכמה של העולם שמומשל למעין, השקיה שהיתה מספיקה בעולם ללא בורא.

אבל בעולם שנברא ע"י האינסוף ב"ה, גם הסמל הקבוע לרעננות וחיות, המים שמחיים ומרווים, לא מספיק. בעולם נברא נדרש חידוש שמחיה גם את המים בעצמם, מהו אותו חידוש? הוזה אומר התפילה. התפילה מעידה על חידוש העולם, על אפשרות של שינוי הטבע על כל חוקיו הפיזיים והרוחניים ולכן היא מובאת בהקשר לבית ד'²¹.

אחיתופל. תקופת בית שני שנחרב ע"פ חז"ל על שנאת חינוס למרות ההקפדה ההלכתית ואולי דווקא בגללה(חסרים מקורות).
²¹ ע"פ ישעיהו נו

המעייין והתפילה שניהם מקורם בביתו של מי שאמר והיה העולם, אבל ההיררכיה אותה מדייק רבי נחמן בפסוקים חשובה- המעייין היוצא מבית ד' משמש כענף והתפילה היא השורש, הבית, "כי ביתי בית תפילה יקרא". גם המעייין, החכמה, שמסמלים תמיד את הרובד הפנימי של המציאות-זקוקות לחיות אותה הם יונקים מהתפילה-היא הראשית, הנביעה שממנה יוצא גם מעייין החכמה.

והיינו דכתיב "ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן", ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים. עדן, הוא בחי' התפלה. כי עדן עין לא ראתה, כשארז"ל, שזהו בחי' תפלה, שהוא למעל' מן הטבע, כי ע"י תפלה משנה הטבע כנ"ל. [שזהו בחי' עדן עין לא ראתה, כי למעלה מהטבע אין לנו שום תפיסא]. והיינו ונהר יוצא מעדן, היינו מהתפלה כנ"ל, ומעין מבית ה' יצא. להשקות את הגן, הוא התורה כנ"ל, מעין גנים, וכאשר נמשך מעין החכמה מהתפלה אל הגן שהוא התורה, אזי אתרביאו עשבין ודשאין, נשמות ישראל. כלומר שגדלים בהגן ומבינים ומשכילים בהתורה, ואזי זוכה ללון בעומקה של הלכה, לברר הדין, האסור והמותר, הטהור וכו'. ובזה מפריש הטוב מהרע כנ"ל. וזהו, ומשם יפרד, כי ע"ז נפרד הרע מהד' יסודות, ולא נשאר רק הטוב. ואזי, והיה לארבעה ראשים, הם ארבע אותיות הוי', שהם שורש הטוב של הד' יסודות כנ"ל:

העדן האלוקי, הוא התפילה, לא נתפס בהכרה האנושית. ההיגיון האנושי לא יכול לקבל, ובצדק, את האפשרות שנברא קטן, בשר ודם, יוכל לשנות את ההחלטה של הבורא. זו אפילו חוצפה של האדם לטעון מול יוצרו שמעשיו לא נאים בעיניו וצריכים שינוי. זו הסיבה שאומר רבי נחמן שהתפילה היא מעל הטבע-הניסיון להבין את פעולתה נידון לכישלון, בדומה לניסיון לתפוס את מציאות גן העדן, כאחת הדעות בגמרא: "מאי עין לא ראתה?... רבי שמואל בר נחמני אמר: זה עדן שלא שלטה בו עין כל בריה" (ברכות דף לד עמוד ב)

רק כשמגיעים לתורה מתוך החיבור לאפשרות החידוש המונחת בתשתית העולם, רק שהתורה-המורה ומבדילה בין אסור למותר, יונקת ממעיין החכמה שיונק מהתפילה, מהאין, מהבלתי נתפס בחוש-דבריה פריין ורביין כנטיעות והאותיות של שם הויה, שהן שורש הטוב של החיות וההתהוות של כל חלק במציאות, מופרדות מהקליפות השליליות החוסמות את הופעתן.

מתוך הדברים האלה, אפשר להבין טוב יותר אמירה מפורסמת של רבי נחמן, המובאת בשם ר' נתן מנמירוב²² בהקדמה לליקוטי תפילות:

“לעשות מהתורות תפלות ואמר, שנעשה מזה שעשועים גדולים למעלה ואמר, שעדין לא עלו שעשועים כאלה לפני השם יתברך כמו אלו השעשועים שנעשים מתפלות אלו שעושים מן התורות... ונחשב דרכנו כמה אנו רחוקים מאלו הדברים המזכרים בכל תורה ותורה, ונתפלל ונעתיך לשם ברבוי הפצרות ובקשות ותחנונים שירחם עלינו ויזכנו, ויקרבנו ברחמי המרבים, שנזכה לקיים כל מה שנאמר שם באותה התורה, ונשפך שיחנו לפני השם יתברך על כל הדברים הנאמרים שם, שנזכה לקיים ולהגיע אליהם בשלמות”

הפיכת התורה לתפילה עושה שעשוע גדול לפני ריבוש'ע בגלל שהיא מאמתת את הרצון הכנה של האדם בדבר ד', האדם מעיד שהוא לא לומד תורה רק בתור כלי להרחבת ידיעותיו אלא הוא רוצה שדבריה יעצבו את אישיותו, יטהרו את רצונו ויזככו את נפשו. האדם מבין את מהותה של התורה ונמלט מהסכנה שרוכה בלימוד חיצוני על מנת לקבל כבוד והפיכתה ע"י כך לסם מוות. האדם מבין שלהגיע לתורה ללא התחדשות, ללא המפגש עם האין זה חסר, לא נכון ואפילו

²² רבי נתן שטרנהרץ, המוכר גם כרבי נתן מנמירוב או רבי נתן מברסלב, היה תלמידו המובהק של ר' נחמן מפיין תורתו המרכזי ומנהיגה בפועל של חסידות ברסלב אחרי מות רבו, אליו נקשר רק ב-8 שנותיו האחרונות.

מסוכן. הוא לא שוכח לברך לפני עיסוקו בה, היינו מגמת הלימוד להפוך אותו לאדם אלוקי יותר שרוצה שהתורה תהפוך ממילים הכתובות על הדף לדברים החרוטים על הלב, לא נדחקת לפינה אלא היא מחוללת את הרצון ללימוד.

העיקרון של הפיכת תורות לתפילות כ"כ מהותי אצל ר' נחמן ולא נשאר רק אצל החסידים הפשוטים שרוצים להחדיר את רצון ד' לחייהם גם בניגוד לטבעם, אלא מגיע עד לתלמידי חכמים שאחראים על ביאורה ופירושה:

“דע שיש נשמה בעולם, שעל ידה נתגלה ביאורי ופירושי התורה... וכל מפרשי התורה, הן מקבלין מזאת הנשמה. וזאת הנשמה כל דבריה כגחלי אש...ומי שרוצה להמשיך ביאורי התורה, צריך מתחלה להמשיך לעצמו דיבורים חמים כגחלי אש כנ"ל והדיבור נמשך מלב העליון, בחי' צור לבכי. וצריך לשפוך שיחו בתפלה לפני הש"י, וע"י תפלתו נכמרו רחמי הש"י עליו, ונפתח לב העליון. כי עיקר הרחמים הוא בלב, ונשפע מלב העליון דיבורים, ועל ידי הדיבור ממשיך ביאורי התורה ג"כ משם...ובלב הזה כתובים כל ביאורי התורה...ומי שרוצה ליקח איזה ביאור, צריך לו ליקח מהלב הנ"ל, בתפלה בבקשה כנ"ל, ובשביל זה צריך כ"א ממפרשי התורה, קודם שמתחיל לבאר איזה ביאור, צריך לו מתחלה לשפוך תפלתו לפני הש"י, כדי לעורר לב העליון, להשפיע עליו דיבורים כגחלי אש, ואח"כ יתחיל לבאר. כי אח"כ נפתח הצור ויזובו מימיו, היינו ביאורי התורה.” (ליקוטי מוהר"ן, תורה כ' אותיות א', ב')

המפתח לחידושי תורה נמצא בתפילה. התפילה לפני הלימוד הכרחית. הלב העליון שאוצר בקרבו את דברי התורה נפתח ע"י שימוש בשפה שמדברים אוצרותיו, דברי התורה המומשלים לגחלי אש, שפת החום, האהבה והתשוקה של

התפילה. בזכות הלהט הרצוני והרגשי לאהבת ד' וקרבתו המקביל לחום התורה, התפילה פותחת את שער פירושי התורה.

סיום

לסיכומם של דברים, הוצגו במאמר ארבעה נתיבים בתוך תפילתו של רבי נחמן: **החלק הראשון** פתח בהשוואת התפילה לאמונה והעמדתה בתור אבן יסוד קיומית אצל האדם המאמין שלוקח ברצינות את האפשרות ליצור שינוי ב'מנהגו של עולם', שינוי הנגזר מאמונה שלעולם יש בורא והוא אינו דטרמיניסטי מראשית דרכו. ראינו שיש מקום שמיוחד להתרחשות ניסית, תפילתית- ארץ ישראל, והוספנו שגם אצל המשיח, למרות שלל מעלותיו הרוחניות הייחודיות, תעמוד התפילה ביסוד הכל. בעקבות הסיפור במסכת סוטה על רב הונא שמצא תמר עסיסי ורבה בנו שביקש להריח אותו, חידדנו את חשיבות הריח שמעיד על טהרה ורצון להקשיב לרבדים העמוקים של המציאות בדומה לפעולת התפילה המכוונת לשורש, ומתוך כך למבט הנצרך כדי לאפשר את ביאת המשיח-מבט פנימי עמוק שתולה את ההתרחשות המציאותית בניסיות ולא בסיבתיים טבעיים עקורה מפלאיות וחיות תפילתית.

החלק השני עוסק בהכרחיות של חיבור האמת לתפילה ובחובה להגיע אליה מתוך חתירה לאמת לאחר מאבק בצדדיו הנמוכים של 'עלמא דשקרא'. התשתית לכריתת ברית אמיתית בין האדם לקונו קשורה למידתו של יוסף ולגבורתו על יצרו המיני. רק מתוך דיוק ומשפט מגיעה שליטה ביצר החיים האנושי וכך יכול האדם להדמות לבוראו ולתקשר עמו. רבי נחמן קושר לכאן את המלצת השו"ע לתת צדקה לפני התפילה-דבר המסמל את נקיות האדם מחמדנות ממון. רק בניקיון כפיו יוכל לשפוט משפט צדק, אשר מתוכו, מתוך מבט צלול ונקי, ימנע האדם מהמחשבות הזרות שמסיטות עיניו לטפל והקטנוני שבחיים. לאחר עיבוד וזיכוך נפשו של האדם קודם עמידתו להתפלל נותר לו השלב האחרון-לקשור תפילתו

בצדיק הדור, המעלה את תפילות העם כולו ומחברם יחד, כהמשך ישיר למעשיו של משה בבניית משכן ישראל במדבר.

בחלק השלישי נפגשנו עם ההתבודדות, היינו, זמן בו פורש האדם מסביבתו ושח עם בוראו. ניסינו להראות שהנקודה המרכזית בהתבודדות היא המפגש החברי עם הקב"ה שאמור ליצור חווית נוכחות חזקה וממשית שאחד מהתנאים להופעתה הוא הדיבור הפשוט, הכנה, בשפה הטבעית למתפלל-דיבור שמטרתו להוציא את הגנוז בנפש האדם, גם במצבים של 'מוחין דקטנות'. ההתבודדות, ע"פ רבי נחמן, היא עיקר התפילה כיוון שמטרתה לקבע בנפש את חווית הזדקקות לד' כמושכל ראשון, אשר באמצעותה מפגש האדם עם המציאות הינו על מנת להוריד שפע שמיים אליה.

בחלק הרביעי דנו ביחס שבין התפילה לתורה. התפילה מוצגת כחיות שכדי לינוק מהצדדים הפנימים המזוככים שלה ולא מהקליפות השליליות נדרשת היכולת הנפשית המבררת והמפרידה שנקנית ע"י לימוד הלכה. אמנם, ללימודי הנגלה אין ערובה לדבקות אלוקית ויושרה מוסרית ומצינו מספר דמויות בהיסטוריה שלמרות עושרן התורני היו רקובות מוסרית. לכן, ע"פ ר' נחמן, הכרחי הוא הקשר בין התורה לתפילה יתנהל כדוגמת הקשר שבין הדשא לגשם, התפילה מפרה את התורה ומוציאה אותה מצחיחותה. מתוך כך הובררה הדרכתו המפורסמת של ר' נחמן "לעשות את התורות תפילות" כקריאה לחבר את עולם הלימוד עם ליבו ורצונו של האדם המתבטאים בתפילתו, בין אם הוא חסיד ובין אם הוא תלמיד חכם, פרשן תורה.

אחרית דבר

"רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן: פסח, מצה ומרור" (פסחים קט"ז ע"א).

ישנם דברים שמרוב זיקתם המהותית לנושא מסוים - ללא אזכורם באותו הקשר אתה לא יכול "לצאת ידי חובה", היינו, לא נעשה המינימום הנדרש ע"י המקיים כדי שיחשב המעשה כבר קיימא.

האסוציאציה הראשונה שמתעוררת אצלי למשמע המילה תפילה היא עילוי הרצון וזיכוכו שפגשתי בהרחבה במשנת הראי"ה. המגע עם תפילתו של הראי"ה היוותה קפיצת מדרגה ונקודת מפנה בתפילה הפרטית שלי. כפרפרזה לדבריו הידועים של רבן גמליאל אומר שלפחות מבחינתי: כל שלא הזכיר את הרב קוק בבואו לדבר על התפילה לא יצא ידי חובתו. לכן, אנסה לגעת ב'לשון התפילה' המיוחדת, לדעתי, בתפילתו של רבי נחמן דווקא בהשוואה לפסקה של הראי"ה:

"התפילה - כמה מגוחכת היא לפי ההבנה ההמונית. מתפלל האדם אל האלוהים האדיר על הכל והוא פועל אצלו את המבוקש שלו. מתפעל הוא האלוהים מדיבוריו של האדם ומתעורר וממלא את חפצו אחרי שיכביד עליו בבקשותיו. היש לך חירוף וגידוף, חשכה ושקריות גדולים מזה? והיש איפה להתפלא אם העומדים במעמד תרבותי ורואים את עצמם בתור משכילים וכנים, שהם מואסים את התפילה?²³

אכן, גם עבור יהודי פשוט כמוני, הציור הרגיל של התפילה היה קשה מבחינה נפשית ולוגית ואולוגית. תפיסה של אדם הפונה אל אדונו, מלך מלכי המלכים, ומשוחח איתו כאילו היה אדם אחר הגחיכה בעיניי את העמידה לפני ד' והרחיקה אותי מפגישה מסוג זה. חלק מרכזי בתפיסת התפילה של הראי"ה עוסק ברצונו של האדם²⁴: הבריאה כולה היא נביעה של רצון אלוקי שממלא כל עלמין ומתגלה בעיקר אצל נזר הבריאה לו ניתנה בחירה חופשית האם להישאר בגולמיות הרצונית הצרה והאנוכית שלו, או, וזוהי מטרותו-לזכך, לרומם, להעלות ולקרב את

²³ ענייני תפילה, הוספות לאורות התפילה

²⁴ עיין בספרו של הרב אלי אדלר 'תפילת ישרים' בעיקר בחלק א'.

רצונו לרצון ד' הייחודי הגנוז בקרבו. המציאות האחדותית שמגלה את רצון ד' יכולה להשתנות מכוח זה שהאדם, איבר משמעותי בבריאה האורגנית האלוקית, השתנה בתפילתו.

תפיסה זו, לענ"ד, היא חלק ממהלך אדיר שמחולל הראי"ה בהנגשת התורה לעולם המודרני: הרציונאלי, המפוכח ודורש האמת(כללית ומקיפה) בצורה המתאימה לו²⁵, ולכן הדגיש בכתביו שגם לתפילה היגיון מוסרי משלה. הודאות, או לפחות החתירה אליה התופסת מקום משמעותי במשנת הראי"ה מכונה בכתביו "האמונה העליונה"²⁶, "נהר היוצא מעדן"²⁷ ומהווה אצלו את אחד הקריטריונים לבחינת אמונות ודעות²⁸.

בניגוד אליו, ר' נחמן מעמיד על נס דווקא את הספק²⁹. יש שאלות במציאות שאינן פתירות בכלים שלנו המגיעות מהחלל הפנוי, והעברי לא צריך לנסות לפותרן אלא לעבור מעליהן ולדלג לאמונה. הספק יכול לייצר קרבה³⁰, דבקות ואורות מקיפים עליונים יותר.³¹

אמנם התפיסה של הראי"ה היא הבית הרוחני שלי ולעניות דעתי הברור והחקירה הכרחיים לאדם עד כמה שידו משגת, אך יש משהו בתפיסת רבי נחמן שמתוכו אסכם את ה'לשון המיוחדת' בתפילתו. אעזר בדבריו של ד"ר ברוך כהנא:

²⁵ עצם הרצון והצורך להסביר איך פועלת התפילה ולא לקבלה כגזירה אלוקית המובנת מאליה מעידה על כך.

²⁶ קובץ ב, רכט

²⁷ קובץ ה, קטז

²⁸ לעיל, עיין אורות, זרעונים, למלחמת האמונות והדעות, הרב תולה את אמיתתה של אמונה\דעה רוחנית בכלליותה, ודאותה ויחודה.

²⁹ ודאי שלא מתוך זלזול בשכל

³⁰ כמוכח שהדבר תלוי במדרגתו של האדם. עיין עוד אברהם גרין, בעל הייסורים, עמ' 311-308.

³¹ וודאי שההשוואה שעשיתי היא אפילו לא על קצה המזלג. נושא זה עומד בבסיסם של מאמרים רבים. בחרתי בכל זאת להזכיר אותו כאן כדי לנסות לדייק את מעלת תפילתו של רבי נחמן.

“אנשים חיים במציאות, ובינם לבין המציאות מתקיימים יחסים מורכבים. האדם יכול לשאוף לתקן את המציאות, להילחם כנגדה, לנסות לנצל אותה או להחליט להינתק ממנה. נגדיר כאשר נגדיר את שאיפתו הפנימית של האדם... כל אלו אינם יכולים להופיע בפועל אלא במסגרת אותו דיאלוג מסובך שמנהל האדם עם המציאות שסביבו. אבל מהי אותה מציאות? כיצד ניתן לאפינה?...מדובר בשאלות רבות חשיבות, ולתשובה שאנו משיבים עליהן תהיינה השלכות רבות משקל על הדרך שבה נבחר להשיג את אושרנו, ואולי על הסיכויים להשיגו בכלל. ואכן, רוב ההוגים החסידיים טענו... שאין גורם המשפיע על חייו הפנימיים והחיצוניים של האדם יותר מתשובתו הפנימית לאותן שאלות ‘מטאפיזיות’... לכל אדם יש עמדה מטאפיזית כזו או כזו, מודעת או בלתי מודעת, וכשם שיחסיו עם סביבתו האנושית תלויים בדימוי הפנימי שיש לו לגבי בני אדם... כך תלוי דימוי האדם שיש לו בהבנתו הכללית את המציאות שהוא שרוי בתוכה, הוה אומר, בעמדתו המטאפיזית.”³²

בעיניי, הדבר החשוב ביותר בתפיסת האדם את מושג האלוקים הוא חווית המפגש עם החיים בעקבותיה וההשלכות על חייו המוסריים. יש נפקא מינא חשובה ומשמעותית שעולה מתפיסתו של ר' נחמן שלא הכל צריך להיות פתור ומובן³³ שמשחררת ומוציאה את האדם מהמאבק התמידי בספקות ומהרצון להרמן³⁴ כל סתירה במציאות. בתפילה, השיח החברי עם הקב"ה ויחסו האישי אליי³⁵ יוצר

³² שבירה ותיקון, עמ' 30.

³³ בשונה מהראי"ה

³⁴ ליצור הרמוניה

³⁵ יש להבחין בעיניי, בין היחס האישי בין הפרט לקב"ה בתפילה לבין היחס בין הפרט לכלל במשנת הראי"ה. שלא כמו המחשבה המצויה לעיתים, אינני בא לטעון שהפרט הוזנח במשנת הראי"ה, אני רחוק ממשבות אלה כרחוק מזרח ממערב. אמנם הכלל עומד במרכז אבל יפים דבריו של אבינועם רוזנק לגבי משנת הראי"ה “המכלול הוא נקודת המוצא אלא שלנוכח המכלול אין הפרטים מתאפסים ונעלמים”.

ויפים דברי הרב קוק בעצמו בביקורתו על הציונות החילונית: “שני חסרונות יש להמחשבה הלאומית, שהיא מוכרחת להשתלם כדי להשלימם, ממקום אחר. האחד, שאינה מספקת כראוי

יחסים אינטמיים עם אבא שבשמייים, לדבר איתו במילים שלך, לעמוד מולו ממש בפשטות ונינוחות. 'השגחת ד' עד היכן' הינה שאלה רחבה במחשבת ישראל ומנעד דעות רחב לה. הבחירה 'בהשגחה החסידית' ומתוכה בתפילת רבי נחמן והיחס החם, הטבעיות והשיתוף ביחסים עם אלוקים הנובעים ממנה מוסיפים לענ"ד חיות, מלאות ושייכות לקשר עם ריבוש"ע. ולוואי ונזכה להפוך מאמרינו ותורותינו לתפילות. אמן.

את ענין הפרט, והפרט יש שלפעמים תביעותיו הן גדולות, וכשאינם מושלמים, בין בצורתם הרוחנית בין בצורתם החמרית, נעשה הכל נפגם, וכח הכלל גם הוא אינו איתן... "ובעוד המון מקומות. בשונה מכך, היחס האישי בין היחיד לקב"ה בתפילה כמעט ולא נמצא במשנתו.